

NEKA RAZMIŠLJANJA O SUVREMENOJ TEORIJI SOCIJALNOG RADA

Mladen Knežević

Pravni fakultet u Zagrebu

Studijski centar socijalnog rada

Priopćenje sa znanstvenog skupa

UDK 364.01

Primljeno: prosinac, 1997.

Neke opće teorije socijalnog rada za sad zapravo nema ni u nas ni u svijetu. Nekoliko hvalevrijednih pokušaja tek su početak na dugom putu konstituiranja teorije ali i znanosti socijalnog rada. Postoji, međutim, s mnogih strana izražena potreba da se teoretičari i praktičari socijalnog rada prihvate posla i zasnuju neku opću teoriju socijalnog rada. Autoru ovog priloga se čini da je dobar dio tih zahtjeva i težnji zapravo plod anksioznosti povezan s položajem socijalnog rada u "klubu" suvremenih profesija i znanstvenih disciplina. Jednu od prepreka takve opće teorije vidi i u dubokoj poveznosti zahtjeva, koji se pred socijalni rad postavljaju u suvremenim društvenim kretanjima, i mogućnosti da se unutar tih zahtjeva radi na konzistentnoj teoriji. Posebno se tomu suprotstavlja situacija u onim zemljama u kojima je razina zahtjeva za efikasnošću, kontrolom, niskim troškovima i tehnologijom, koja iziskuje visok udio strojeva u obavljanju djelatnosti, vrlo visoka.

1. UVOD

Ovaj je prilog posvećen teoriji u socijalnom radu, odnosno suvremenim teorijskim trendovima u socijalnom radu i pokušaju da se naša stvarnost, naš teorijski trenutak, pronađe u tom kontekstu.

Vrijeme u kojemu se odvijaju naši naponi za definiranjem nekih teorijskih dostignuća je vrijeme postmoderne u znanosti. To je vrijeme u kojemu je, prema riječima Coopera i Burrela, "čovjek pronašao samog sebe, u kojemu ne vidi više samog sebe samo kao refleksiju Prirode ili Boga" (prema Hassard, 1993.). U svojim teorijskim promišljanjima, u svojim refleksijama sebe samog i svijeta koji ga okružuje, čovjek se "usudio znati", pa je ta Kantova paradigma postala ključni trenutak u kojemu smo se ne samo usudili pokazati snagu racionalne diskriminacije nego imali i hrabrosti tu snagu izraziti.

Bell je društvo postmoderne označio kao društvo koje se od društava ranijih epoha razlikuje po tome što se oslanja na znanje koje je predominantno teorijsko (prema Hassard, 1993.). Znanje postindustrijske epohe u kojoj živimo je znanje koje je istovremeno sustavno i tehnokratsko. U skladu s tom tvrdnjom osnovni je cilj znanja usmjeravanje inovacija i promjena, ali kroz to i uspostavljanje specifičnih vidova socijalne kontrole.

Teorijsko znanje današnjice, na ingeniozan način upotrijebljeno u komunikacijskim sustavima, u povezivanju svijeta na razini "globalnog sela", nudi racionalne metode upravljanja ogromnim sustavima koji mogu kontrolirati djelatnosti modernog svijeta. Teorije koje su ovo omogućile su kibernetika, teorija igara i teorija upravljanja. Osnovna funkcija tehnologija izvedenih iz teorijskih pristupa o kojima je riječ je definiranje

racionalne djelatnosti i definiranje načina dostizanja ciljeva. Racionalnom akcijom pritom označavamo onaj rezultat naše djelatnosti koji će dovesti do najboljeg postignuća u usporedbi s nekim drugim alternativama koje nam stoje na raspolaganju.

Najznačajnije socijalno postignuće sustavnog modernizma, samo jedne od niza inačica koje se javljaju, je uspostavljanje kontrole nad kompleksnim operacijama visoke razine kroz nepregledan broj visoko programiranih tehnologija i znanja.

Za razliku od tog pristupa, nazvanog sustavni modernizam, kritički modernizam, sa svojim najvažnijim nositeljem i teoretičarom Habermasom, zahtijeva dekodiranje represivne dimenzije instrumentalnog uma i emancipaciju socijalnih činilaca. Sustav se, prema analizama Habermasa i njegovih sljedbenika, dekomponirao i neprestano se dekomponira u velik broj podsustava, od kojih svaki nosi svoju legalističku i birokratsku regulatornu funkciju, i to u onim područjima koja su dosad bila neregulirana (Giddens, 1991.). Na primjer, slobodno vrijeme čovjeka postalo je ogromna i vrlo važna industrija, vitalni dio ekonomija, i ta je činjenica dovela do potrebe da se regulira čak i pristup prirodi, sigurnost korisnika tih usluga, a s tim u svezi i različite funkcije osiguranja i tomu slično. Habermas je taj proces nazvao procesom "kolonizacije životnog prostora"; po njegovu mišljenju on zahvaća gotovo sve dimenzije čovjekova životnog prostora, čak do njegove svijesti (prema Lorentz, 1994.).

Kada je riječ o znanosti, a nalazimo se na ovom području pa nam je namjera njime se posebno i pozabaviti, Habermas je razvitak objektivne znanosti u sukladnosti s njenom unutarnjom logikom, koja odgovara duboko razvijenim sferama ljudske djelatnosti, smatrao istinskim projektom postmodernizma (Hassard, 1993.).

Jameson je ovim Habermasovim tvrdnjama dodao svoju ideju da je postmodernizam zapravo "kulturalna logika kasnog kapitalizma" i pokušao relativizirati značenje postmodernizma kao samo još jedne kulturalne logike na još jednom od razvojnih stupnjeva modernog kapitalizma (prema Hassard, 1993.). Neki drugi autori, kao što su Callinicos i Harvey, išli su još i dalje, pa su postmodernizam optužili kao eru intelektualnog nihilizma, ciljajući najvjerojatnije prije svega na servisnu ulogu intelektualaca u svijetu suvremenog kapitalizma, ili su, kao Aronowitz i Thompson, bili u svojoj kritici postmodernizma iznimno radikalni, smatrajući postmodernizam samo još jednom varijantom neokonzervativne ideologije (prema Hassard, 1993.).

Mogli bismo nabrajati različite kontroverze našeg vremena gotovo u nedogled. Ovdje smo naveli samo neke; poneke vrlo značajne i vjerojatno vrlo točne, a poneke vrlo radikalne i vjerojatno manje utjecajne.

2. SOCIJALNI RAD U POSTMODERNI

Namjera nam je bila ukazati na kompleksnost teorijskog trenutka u kojemu se nalazimo, na njegovu, kazali bismo, polariziranost u mnogim dimenzijama. A sve to u kontekstu zahtjeva koji se ponekad s manje ili više žestine pojavljuju i na području socijalnog rada za jedinstvenom, općom teorijom socijalnog rada. Pritom se čini da je ta tako izražena potreba mnogo više anksioznost zbog nepostojanja autentičnog i usko definiranog okvira, nego akademska svijest o potrebi poopćavanja dosegnute razine znanja i njegova smještanja u neki koherentan prostor, neku cjelinu.

S druge strane, ponekad je dramatično iskazivanje potrebe za jedinstvenom teorijom socijalnog rada konzervativna potreba za imanjem normativnog sustava koji će umjesto nas presuđivati; tada poznati princip, posuđen, doduše, iz pravne znanosti, "in dubio pro reo", prestaje postojati, jer je zamijenjen normativnim značenjem opće teorije. Tako se uspostavlja onaj sustav sigurnosti autonomnog sustava, koji upravo zbog toga može, u Habermasovu smislu, stvarati svoju unutarnje konzistentnu logiku odvojenih sfera ljudske djelatnosti.

Ne ističemo, naravno, protivljenje stvaranju neke opće teorije socijalnog rada već se naprotiv protivimo takvom stvaranju te teorije koja bi značila "meta-teoriju" u njezinu klasičnom, normativnom smislu. I to bez obzira na to da li se takva opća teorija stvarala na temeljima općih tvrdnji društvenih znanosti kao što je sociologija, ili takozvanog praktičnog uma, koji je osnovni akter u, na primjer, američkom socijalnom radu.

Mislimo da će se neka opća teorija socijalnog rada roditi onda kada intelektualni potencijali socijalnog rada dosegnu onu "kritičnu točku" u kojoj će kompetentno korespondirati sa svojim socijalnim okruženjem na ravnopravan način. To, međutim, ne ovisi samo o intelektualnim kapacitetima socijalnog rada. Čini nam se, mnogo više, o mogućnostima da društvena zajednica akceptira socijalni rad kao ne samo ravnopravnog aktera socijalnih zbivanja nego nužnog i neizbježnog partnera socijalnih djelatnosti.

Zbog toga nam se čini da nema mjesta gotovo stalnoj anksioznosti hoćemo li ili ne postati ravnopravan partner u znanstvenoj obitelji. U svojoj smo sferi to već i sada ako naši potencijali produciraju relevantan znanstveni materijal. I to ne relevantan samo u normativnom značenju te riječi, nego relevantan prije svega u njegovu djelatnom potencijalu. Unutar te sfere, u Habermasovu smislu, mi smo oni koji definiramo autonomne kriterije racionalnosti prema unutarnjoj logici ove sfere same po sebi. A da li ćemo u nekoj široj obitelji socijalnih znanosti biti priznati ili ne kao autonomna znanstvena disciplina, ovisi daleko više o mogućnosti te šire znanstvene obitelji da prepozna naše postojanje, nego o nama samima. Ili, možda još oštrije, ovisi o toj široj znanstvenoj zajednici da li će uopće prepoznati kretanja u sebi samoj, u svojoj unutarnjoj strukturi, u svojim racionalama.

Ovaj pristup, međutim, znači i naš daleko širi prostor odgovornosti. On se u ovakvom kontekstu ne pruža samo unutar socijalnog rada kao discipline, već pokriva i ona područja znanosti koja su za našu disciplinu rubna kao i, posebno, područje filozofije znanosti, u smislu u kojemu se taj termin rabi prije svega u zapadnoj znanstvenoj misli.

Ako se od ove ideje usmjerimo dalje, onda postaju manje relevantni svi strahovi od "psihologizacije", "sociologizacije" i drugih "ogizacija" socijalnog rada. Naime, autonomna sfera nije autonomna po ekskluzivizmu, po autoreprodukciji; ona je autonomna po donošenju odluka, po svom regulacijskom mehanizmu. Onog trenutka kada se takav regulacijski mehanizam uspostavi, preuzimanje "tuđih" znanja i tuđih ideja postaje autonomna odluka, relevantna za sustav koji je takve odluke donio.

3. JEDNA SMISLENA I KORISNA KLASIFIKACIJA

Relevantnom nam se čini podjela teorija na području socijalnog rada koju je napravio Malcom Payne (1991.). On je različite tipove teorija koje se pojavljuju u socijalnom radu podijelio prema različitim svrhama koje one u socijalnom radu imaju. Njegova je podjela sljedeća:

1. *Teorije o socijalnom radu* imaju ulogu rasvijetliti prirodu, važnost i ulogu socijalnog rada u društvenoj zajednici. One su, dakle, od najšireg značenja, najopćenitije u svom izrazu. Imaju ulogu svršne veze između socijalnog rada i znanstvene obitelji uopće, kao i zahtjeva koje društvena zajednica postavlja pred socijalni rad.

2. *Teorije socijalnog rada* opisuju koje su djelatnosti sadržane u socijalnom radu, postavljaju ciljeve aktivnosti socijalnog rada i kazuju zašto su te aktivnosti relevantne i učinkovite u procesu postavljanja ciljeva. Te teorije prema svojoj prirodi imaju strategijski značaj u socijalnom radu.

3. *Teorije koje pridonose socijalnom radu* su teorije iz područja sociologije, psihologije, prava i drugih znanstvenih područja, koje objašnjavaju ili opisuju osobna i društvena ponašanja i upotrebljavaju se kako bi se uspostavile veze prema općim pojašnjenjima nekih socijalnih fenomena i tako pružila potpora tvrdnjama teorije socijalnog rada. Uz pomoć temeljnih spoznaja do kojih su te teorije došle u svom razvitku, potvrđuju se, dakle, spoznaje teorije socijalnog rada.

4. *Teorije o praksi i metodama socijalnog rada* operacionaliziraju načine na koji se u socijalnom radu, u kontaktu s klijentima socijalnog rada, mogu primjeniti postavke pojedinih teorija. One, osim potpuno "intelektualnih", imaju i jednu drugu vrlo važnu posljedicu, a to je određivanje sasvim specifičnih granica socijalne grupe i profesionalnog povezivanja. Te teorije nas, dakle, opredjeljuju kao samostalnu profesionalnu skupinu sasvim određenog identiteta.

Čini nam se da je Malcom Payne uspostavio vrlo jednostavnu, praktičnu i upotrebljivu klasifikaciju različitih tipova teorija u socijalnom radu, i posebno, njihove svrhe, te mogućnosti da ih se prepozna i identificira. S druge strane, ovaj stvaralački napor Malcoma Payna omogućuje da klasifikacija ostane relativno stabilna, u vrlo različitim uvjetima u kojima se socijalni rad može nalaziti kao društvena praksa.

Poznato je, naime, da socijalni rad u svojoj praktičnoj svakodnevnoj djelatnosti trpi od mogućnosti značajnih institucionalnih, ali i sadržajnih promjena, koje se najčešće nalaze izvan dosega njegovih institucionalnih mogućnosti. Tako, na primjer, odlukom zakonodavca cijele skupine ljudi, koji su u nekom društvenom trenutku bili klijenti socijalnog rada, to mogu prestati biti; ili sasvim suprotan primjer: cijele skupine ljudi koji do nekog povijesnog trenutka nisu bili klijenti socijalnog rada to mogu postati nekom zakonodavnom odlukom.

Ovdje nije riječ samo o dramatičnim socijalnim zbivanjima kao što je rat u Hrvatskoj. Riječ je o normalnim i uobičajenim djelatnostima zakonodavnih organa države, koji neke socijalne skupine iz različitih razloga mogu uputiti na djelovanje službi socijalne skrbi. Tako našim klijentima mogu postati i oni ljudi koji se inače nalaze izvan takozvanih klasičnih područja socijalne patologije. Je li to dobro ili nije, treba li se socijalni rad i socijalni radnici baviti i tim ljudima, nije predmetom ovog rada. Mi mislimo da bi socijalne radnike-profesionalce trebalo pitati o tomu da li neka skupina ljudi "spada" ili "ne spada" u djelatnost socijalnog rada i mislimo da bi bilo dobro kad bi zakonodavni organi mogli imati na raspolaganju naše profesionalne ekspertize pri donošenju odluka ovakve vrste, ali to je područje djelatnosti zakonodavnih društvenih tijela i ona su tu autonomna.

Upravo su rat i neka zbivanja u svezi s ratom pokazala kako se u jednoj razvijenoj europskoj zemlji percipira socijalni rad. Iako smo se na samom početku rata, kada su rijeke prognanika počele dolaziti na slobodna područja, gotovo svi bavili problemima prognanika, ubrzo je formirana posebna upravna struktura isključivo za potrebe prognanika i izbjeglica.

Ne ulazeći danas u to je li ta struktura dobro ili slabo obavila svoj posao, sama činjenica da je organizirana i da je društvo imalo potrebu za organiziranjem jedne posebne strukture, govori o našem profesionalnom identitetu, koji je nesumnjivo prepoznat. Društvo je, naime, shvatilo da se kao profesionalci posebnog profila bavimo sasvim određenom klijentelom, da u svom radu upotrebljavamo definirane i prepoznatljive metode i da upravo zbog toga prognanici i izbjeglice u mnogim dimenzijama svog života k nama jednostavno "ne spadaju". Da se mi njima trebamo baviti unutar svog profesionalnog područja, dakle onda kada u njihovim osobnim statusima nastupe one situacije koje ih čine našim klijentima u užem smislu.

S druge strane, požrtvovnost socijalnih radnika, a posebno njihova profesionalna znanja, obučenosť u rješavanju teškoća prognanika i izbjeglica, znatno je pomogla njihovoj integraciji u novim situacijama u kojima su se našli i razrješavanju mnogih životnih problema. Bez socijalnih radnika i ovako visoko razvijene i obrazovane struke u cjelini poteškoće, koje je donio rat, bile bi nezamislivo teže. No, prognanici i izbjeglice su prepoznali taj napor socijalnih radnika. U jednom istraživanju utvrdili smo da su oni prognanici i izbjeglice, koji su imali prilike intenzivnije koristiti usluge socijalnih radnika, znatno promijenili uobičajene stereotipe o toj vrsti pomagačke profesije. Neki poznati negativni stereotipi postali su "mekši" ili manje negativni, a neki pozitivni stereotipi su postali još pozitivniji (Knežević, 1997.).

Ova promjena stereotipa nije razlog za zadovoljstvo samo zbog dobro odrađenog posla u jednom izuzetno teškom periodu života u našoj državi. Ona je i znatno više, ona je prepoznavanje identiteta profesije, a to prepoznavanje, ako se slažemo s prije spomenutom klasifikacijom teorija u socijalnom radu, potvrđuje postojanje konzistentnog i prepoznatljivog četvrtog tipa teorije koji, osim pravila o primjeni metoda, čini prepoznatljivom i profesionalnu skupinu koja se tim metodama služi.

4. STRAH OD EKLEKTICIZMA

Na ovom mjestu bismo potsjetili na strah od takozvanog "eklekticizma" u socijalnom radu. Dryden je označio čak 8 njegovih oblika: strukturalni, teorijski, kombinatorni, egzistencijalni, tehnološki u smislu uporabe tehnika iz drugih područja, integracionistički, razvojni i nasumični (prema Payne, 1991.). Mnoga su ispitivanja, od kojih su najpoznatija ona Jayaratne, Kolevsone i Maykranza (Payne, 1991.) ali i mnogih drugih, ukazala na to da socijalni radnici primjenjuju u praksi teoriju eklektički. Kad je riječ o ovom fenomenu, o korištenju različitih teorijskih pristupa u praksi socijalnih radnika, u njihovoj svakodnevnoj djelatnosti, onda tu ne vidimo razloga za zabrinutost glede identiteta profesije. Uporaba npr. psihodinamskih modela ili psihodinamskog načina razmišljanja, koji je vrlo često meta napada mnogih "pravovjernih" u socijalnom radu, po našem mišljenju ne škodi socijalnom radu kao profesiji i njegovom profesionalnom identitetu. Uporaba psihodinamskog načina razmišljanja sama po sebi ne čini socijalnog radnika psihoanalitičarem, osim onog površnog, nesavjesnog i, u krajnjem slučaju neobrazovanog, a takav ne koristi teoriji koju preuzima jer ju zapravo ne zna, niti identitetu svoje profesije (Knežević, 1997.a).

Potpuno smo sigurni da dobro obrazovan i savjestan socijalni radnik, koji razumije temeljne psihodinamske koncepte i upotrebljava ih u svom radu, značajnije pridonosi

identitetu profesije nego onaj koji te koncepte ne poznaje niti ih upotrebljava. Ovdje smo upotrijebili psihodinamsku teoriju samo kao paradigmu. Isto je i s mnoštvom drugih teorijskih koncepata s kojima su naši profesionalci upoznati i koje rabe u svom svakodnevnom radu. Posljednjih dvadeset godina naši su socijalni radnici prošli velik broj različitih edukacija iz vrlo različitih područja. Mnoga od tih područja pripadaju psihologiji. Međutim, to se jasno vidi u kontaktu s našim kolegama: oni savjesni, "rođeni" socijalni radnici, nisu izgubili ni malo na svom profesionalnom identitetu, rekli bismo da je potpuno suprotno - taj je identitet i dublji i čvršći s povećanjem "količine" znanja, ako smijemo upotrijebiti ovu nemoguću definiciju.

Kada je riječ o eklektizmu kao pojavi u socijalnom radu, čini nam se da je problem negdje drugdje, a ne u izgradnji teorije ili u različitim načinima njene primjene. Socijalni rad je po svojoj ulozi, po svojoj misiji u društvu, puno korespondentnije vezan uz dnevna socijalna događanja i uz vrlo visoku dinamiku socijalnog života uopće. I tu onda doista može nastati problem da se neki trenutni socijalni ili ekonomski interesi, koji se reflektiraju u socijalnom radu kao socijalnoj ulozi, promatraju naglašenije ili manje naglašeno kroz pojedinačne teorijske okvire.

Kada se na čelu vlade pojavi konzervativan političar tipa nama dobro poznatog Karla Bildta, koji ustvrdi kako siromašne i nezaposlene ne treba dugotrajno pomagati kroz sustav socijalne skrbi, jer tako o tom sustavu postaju ovisni i izgube motivaciju za vlastitu djelatnost (prema Knežević, 1997.), onda to prebacivanje odgovornosti na one kojima je pomoć potrebna nije problem teorije koja se upotrebljava u socijalnom radu, ni problem socijalnih radnika profesionalaca, nego problem političke volje i on nema dubokih dodira s identitetom profesije na neku dulju stazu. Kada se u sustav socijalne skrbi dovedu menadžeri iz propulzivne industrije, upravni, pa čak i vojni stručnjaci koji se postave na najviše pozicije socijalnog rada u zemlji umjesto socijalnih radnika-profesionalaca, a takav smo primjer u povijesti imali u vrijeme predsjednika Nixona u SAD, onda je jasno da će se promijeniti neki oblici djelovanja socijalnih radnika i da će se klijenti osuđivati za nesposobnost da sami riješe svoje probleme, ali ni taj primjer nije primjer eklektizma u stvaranju teorije ili prakse socijalnog rada. On je primjer političke odluke.

Ovdje nikako ne želimo kazati da državna struktura nema ingerencija u području socijalne skrbi. Socijalna skrb je u suvremenoj civilizaciji duboko vezana uz državu i njezino funkcioniranje. Konačno, socijalni rad je u vrijeme tzv. države blagostanja (welfare state), zabilježio svoje zlatno doba razvoja. Upravo ta država, socijalna država, omogućila je njegovu ekspanziju i socijalnu afirmaciju. Ali, političke odluke i dnevne promjene sigurno neće imati trajni utjecaj na socijalni rad kao profesiju i njen identitet. Zato nam se čini da je strah od eklektizma suvišan i pretjeran. Konačno, i mnoge druge profesije su u nekim razdobljima bile pod različitim utjecajima. Dugoročno, takvi utjecaji nisu nikad zaustavljali razvitak profesije, jer je on u temelju ljudske potrebe, a ne političke manipulacije bilo koje vrste. Trenutni snažan utjecaj nekih psiholoških tehnika u socijalnom radu rezultat je činjenice da su tisuće građana naše zemlje prošle teška ratna iskustva i da je jedan od odgovora profesije bila i psihološka pomoć. Kako je ona za neke donatore iz inozemstva bila ekonomski najisplativija, najjeftinija i ponekad omogućavala vrlo dobru promociju tih donatora u svijetu, jasno je da je bilo vrlo jakih pritisaka u tom smjeru. Međutim, svi smo svjedoci toga da su se naši socijalni radnici znali oduprijeti i takvim pritiscima dominantno ekonomske prirode i sačuvati svoj profesionalni identitet.

5. McDONALDIZACIJA SUVREMENOG SOCIJALNOG RADA

Pojam McDonaldizacije u društvenom životu uveo je George Ritzer u želji da preko metafore iznimno uspješnog proizvođača brzo spravljene hrane ukaže na to da procesi koji su doveli do razvitka McDonalds restorana dovode do sličnog razvitka u mnogim sferama društvenog života u SAD, ali i u mnogim drugim krajevima svijeta (Ritzer, 1993.). Osnovna Ritzerova ideja i nije u potpunosti nova. Ona je zapravo oslonjena na neke temeljne koncepte Maxa Webera i njegove poglede na razvitak suvremenih kapitalističkih društava.

Ritzer ukazuje na to da se uspjeh McDonalds "tvornica" brzo spravljene hrane temelji na četiri osnovna principa: a) efikasnosti b) predvidljivosti c) kontroli i d) izračunljivosti. Efikasnost definira kao tendenciju izbora najoptimalnijeg sredstva za postizanje cilja, predvidljivost kao težnju da se zna što se sve može očekivati u svakoj situaciji i u svakom trenutku, kontrola uključuje zamjenu ljudskog rada "nehumanom tehnologijom"¹ ako bi se dobra, usluge, proizvodi i radna snaga mogli podvrgnuti što efikasnijoj kontroli, a izračunljivost definira kao tendenciju da se kvantificira i izračuna svaki proizvod i da se kvantiteta prihvati kao mjera kvalitete i učinkovitosti.

U socijalnom radu u SAD a, treba priznati, posljednjih godina i u socijalnom radu niza drugih država, vjerojatno pod utjecajem gospodarskog i političkog položaja Amerike kao najjače svjetske ekonomske i političke sile, najvažnija maksima postala je "učiniti više s manje" (novca, op. au.) (Meyer, 1995:271). Osnovni razlog takvog trenda Meyer i Mattaini vide u činjenici da djelatnost socijalnog rada "plaćaju činitelji i interesi čija su mjesta u socijalnoj i ekonomskoj strukturi tako jako udaljena od mjesta na kojima se nalaze klijenti socijalnog rada" (Meyer, 1995:272). Tu tvrdnju, naravno, treba shvatiti kao metaforu. Autori sasvim sigurno ne očekuju da usluge socijalnog rada plate oni kojima te usluge trebaju; sigurno im je jasno da se novac ne nalazi u tim socijalnim krugovima. Autori ukazuju mnogo više na nemogućnost da se ta dva svijeta uopće razumiju. Međutim, oni koji usluge socijalnog rada i socijalnih radnika plaćaju očekuju da se posao napravi prema četiri osnovna McDonalds principa, koja su na ekonomski najjasniji način pokazala svoju djelotvornost.

Na te smo procese ukazivali ranije analizirajući probleme takozvane psihologizacije socijalnog rada (Knežević, 1997.a). Društva današnjeg suvremenog kapitalizma postala su društva servisnog, uslužnog gospodarstva. Najveći dio nacionalnog proizvoda tih društava postao je onaj koji dolazi iz područja pružanja usluga. Najefikasnija usluga, to je uostalom količinom zaradenog novca pokazao i McDonaldsov lanac, je ona koja se temelji na njegova četiri osnovna principa - efikasnosti, predvidljivosti, kontroli i izračunljivosti. Jasno je da istu ideologiju, kada je riječ o trošenju i zarađivanju novca, mora slijediti i socijalni rad, pa i druge čovjekove djelatnosti. Mnoge usluge koje spadaju na ovaj ili onaj način u područje socijalnog rada pojavile su se na tržištu, posebno u neprekidnom procesu smanjivanja državnih fondova namijenjenih socijalnom radu i prebacivanjem dijela usluga socijalnog rada u sferu privatnog. U tom procesu usluga, da bi se održala na tržištu, mora slijediti zahtjeve tog tržišta i postati ne samo sadržajno nego, posebno, ekonomski efikasna. Teško je, barem za sada, vjerovati kako bi usluge koje se pružaju ekonomski najdepriviranijem

¹ Pridjev nehuman ovdje se ne upotrebljava u vrijednosnom smislu, nego je izričaj usmjeren na to da označi tehnologiju u kojoj je stroj zamijenio čovjeka.

dijelu stanovništva postale atraktivne na tržištu na taj način da njihovu cijenu neposredno plaćaju korisnici (npr. homeless people). Međutim, oni koji takve usluge žele i mogu pružati, a to su neka karitativna društva, različite nevladine udruge i, posebno, jedan dio udruga vezanih uz razne crkvene zajednice, moraju te usluge prikazati na dovoljno atraktivan i dovoljno efikasan, predvidljiv, izračunljiv i kontrolabilan način onima koji su spremni u takve projekte uložiti svoj novac iz dominantno ekonomskih razloga (fiskalnih). Upravo zbog toga se u udžbeniku socijalnog rada (Meyer, 1995.) značajna pozornost pridaje pisanju prijedloga projekata. Kao posebnu zanimljivost, koja nam zorno ukazuje na američku profesionalnu kulturu, toliko različitu od europske, citiramo jednu tehničku uputu iz tog udžbenika: "Zbog toga su vam, kako biste stigli projekt završiti do predviđenog roka, potrebni pomoćnici, računari, fotokopirni strojevi i slična oprema" (Meyer, 1995:242).

Takav trend svakako, kao jedan od svojih nužnih rezultata, povlači za sobom određen redukcionizam u pristupu. Tako postupci "terapije" moraju biti maksimalno reducirani sa stajališta efikasnosti, predvidljivosti, izračunljivosti i kontrolabilnosti². Donatorima treba ponuditi vrlo iscrpne izvještaje o uspjesima programa, a ti uspjesi moraju biti upravo onakvi kakvi su predviđeni u prijedlogu projekta koji je priložen za financiranje. Takva vrsta "psihologizacije" socijalnog rada jednako je štetna i za socijalni rad i za psihologiju. I nije, po našem mišljenju, riječ o "psihologizaciji" socijalnog rada, nego o procesu redukcije kreativnosti pri pomaganju onima kojima je to potrebno i na području socijalnog rada i na području psihologije. Vjerujemo da se u ovom procesu psihologija mnogo više "socijalnoradnizira" nego što se socijalni rad "psihologizira". Vjerujemo da znanje o "psihološkom" socijalnim radnicima ne nanosi neke štete njihovom profesionalnom identitetu, ali redukcionizam u provođenju krajnje pojednostavljenih "psiholoških" projekata, posebno čvrsto "cost-benefit" orijentiranim, nanosi nepopravljive štete psihologiji kao znanstvenoj disciplini. Štoviše, takva "socijalnoradnizacija" psihologije nameće psihologiji onu razinu socijalno-kontrolne funkcije kakvu nikad u svojoj povijesti nije imala. Socijalni rad je, u dobrom svojem dijelu, tradicionalno vezan za državu. Na taj način nije ni mogao izbjeći neke od elemenata socijalne kontrole koje je provodio za račun svog poslodavca - države. Ekstenzivna "psihologizacija", ako o tom procesu uopće možemo govoriti na taj način, uvlači u te procese socijalne kontrole psihologiju i kao znanost i kao praksu. Ako, pak, taj proces "psihologizacije" promatramo u kontekstu McDonaldizacije, dakle jedne krajnje redukcionističke forme socijalnih odnosa, onda psihologija koja djeluje na području socijalnog rada postaje kreativna samo u okviru strogo zadanih elemenata unutarnje strukture, što je značajan ograničavajući faktor. No, iz toga se ni psihologija ni socijalni rad ne mogu "izvući" djelujući na sustavnoj razini. Suvremeni sustav, naime, McDonaldizira i psihologiju i socijalni rad i njihova simbioza u području provođenja nekih programa je obostrana nužda³.

² Autor jednog takvog modela predviđenog za traumatizirane izjavio je piscu ovih redaka da se može smatrati da oporavak, ako se u njegovom programu nakon šest tjedana provođenja ne postigne napredak, nije moguć i kako se oko takvih osoba ne treba više truditi. Program je doista visoko strukturiran, predviđa dvije seanse tjedno, i to "according to the book", dakle strogo prema uputama autora. Svaka se faza programa može zasebno evaluirati.

³ Simbiotska reakcija je ona od koje oba sustava u međusobnom djelovanju imaju neke koristi. Ako u svjetlu teorije sustava promatramo tu relaciju, onda je očigledno da je za proces "psihologizacije" socijalnog rada bio u podjednakoj mjeri zainteresiran i podsustav socijalnog rada i podsustav psihologije, jer je uvjet simbiotski

Kada je, pak, riječ o teoriji socijalnog rada, onda se može sasvim jasno ustvrditi kako proces McDonaldizacije na području teorije ne donosi nekih produktivnih plodova. McDonaldsov model je zainteresiran prije svega za jeftin proizvod u maksimalno kontroliranim uvjetima, s najmanje moguće ljudskog rada, i što je još važnije, s najmanje moguće ljudske kreativnosti u tom procesu. Kreativnost je po svojoj definiciji uvijek destruktivna za stare forme ili bolje rečeno, unutar postojećih struktura. Osnovno je obilježje teorije, s druge strane, kreativnost, negacija postojećeg ili, u najmanjoj mjeri, neslaganje s postojećim. Zbog toga u američkoj literaturi s područja socijalnog rada ima najmanje teorije. Najviše mjesta zapremaju vrlo jasne, praktične i vrlo stroge upute o procedurama. U kolokvijalnom europskom akademskom rječniku takve udžbenike obično zovemo "kuharicama".

6. NEKI SUVREMENI TRENDOSI U EUROPI

I na kraju nam se čini korisnim podsjetiti na neka zbivanja u europskom prostoru koja su, po našem mišljenju, imala značajan utjecaj na razvitak teorije i prakse socijalnog rada posljednjih desetljeća i čiji će utjecaj u budućnosti biti još veći i još djelotvorniji.

Na prvom mjestu bi trebalo spomenuti širok i intenzivan pokret za unaprjeđenje ljudskih prava. Posljednje dvije decenije borba za ljudska prava intenzivirala se svugdje u svijetu, a Europa i posebno europski intelektualci imali su u tome vrlo značajnu ulogu. Taj je pokret osim svog velikog političkog značenja imao i vrlo vidljive odraze u socijalnom radu. Mnogi pristupi u socijalnom radu više ne polaze od krajnje personaliziranog milosrđa prema osobi u stanju socijalne krize, nego od temeljnih ljudskih prava koja su, kao jedan od najviših principa ugrađena u legislativu svih suvremenih država, pa tako i naše. Socijalni rad iz tog pokreta crpi značajne sadržaje u svom razvitku.

Razvitak lokalnih zajednica i različiti oblici participacije stanovnika u razvitku njihovih okruženja je također značajan pokret u Europi. On je u mnogim zemljama, kao na primjeru u Nizozemskoj i Velikoj Britaniji, povezan ne samo s nastojanjima za unaprjeđenjem infrastrukture u lokalnim zajednicama, nego i socijalnog rada u njima. Svijest da "welfare state" ne može riješiti neke probleme stanovništva, posebno svijest o tome kako je na nekim područjima izgubila bitke, usmjerila je neke zajednice na organiziranje važnih oblika djelatnosti na razini lokalne zajednice. Jedan od vrlo poznatih projekata Europske unije - Projekt borbe protiv siromaštva - u svom se temelju oslanja upravo na lokalne zajednice i djelovanje u njima.

Odnos civilnog društva i države je tema koja se ponovo pojavila kako na teorijskoj tako i na praktičnoj sceni. Intenzivni razvitak mnogih elemenata civilnog društva jedna je od činjenica na koje će teorija i praksa socijalnog rada morati dati jasniji odgovor. Nije pritom, prema našem mišljenju, osnovni problem hoće li socijalni rad više pomagati državi u ostvarenju njenih ciljeva ili pojedincima kao članovima civilnog društva, kako se ponegdje može čuti. To je simplifikacija problema. Socijalni rad će morati sustavno

zajednički interes i zajednička korist. Čitatelja se upućuje na rad M. Kneževića (1997.) Nekoliko mogućih elemenata teorije sustava u teoriji i praksi socijalnog rada. *Ljetopis Studijskog centra socijalnog rada*, (124-137).

odgovoriti na dinamiku odnosa države i civilnog društva i te će odgovore morati davati kontinuirano i kompetentno.

Razvitak volonterskog sektora. U svijetu i u Europi sektor volonterskog rada u mnogim područjima postao je impozantan. Od različitih povremenih ili prigodnih akcija, do vrlo ozbiljnih kontinuiranih oblika djelatnosti volonterski rad je postao važan segment i socijalnih programa. Ne samo u tehničkom ili tehnološkom smislu, nego i u rekonceptualizaciji nekih važnih socijalnih uloga. Važno je napomenuti da se pojavom volonterskog rada prije svega u lokalnim zajednicama ne zamjenjuje uloga profesionalnog socijalnog rada. Naprotiv, ona postaje važnija i, kazali bismo, profesionalno puno preciznija. Ono što volonterski socijalni rad donosi kao novost veliko je područje mogućnosti da se neke društvene funkcije ne institucionaliziraju, već da se otvore mogućnosti za nova socijalna povezivanja. Socijalni rad, poticanjem i razvijanjem volonterskog rada, olakšat će stvarnu integraciju mnogih ljudi koji su se osjetili socijalno izoliranima i pomoći im u stvaranju njihovog novog identiteta.

Neki autori smatraju da su jedan od najvažnijih utjecaja na socijalni rad od povijesne 1968. godine u Europi izvršili različiti pokreti za zaštitu prava žena (Lorenz, 1994.) Ženski pokreti su doista izmijenili političku i socijalnu sliku Europe. Jedan od najimpresivnijih primjera je rezultat koji je ženski pokret polučio u susjednoj nam Italiji, u kojoj je, unatoč konzervativizmu nekih krugova, Zakon o razvodu braka nakon organizirane akcije ženskih grupa prošao u Parlamentu 1970. godine. Već sljedeće godine ženski pokreti u Italiji uspjeli su korjenito promijeniti i legislativu koja se odnosi na zaštitu zaposlenih majki i ustanova za dnevnu brigu o djeci. Ovdje govorimo samo o praktičnim, najneposrednijim implikacijama tih pokreta. Dugoročno, ženski pokreti imaju i nesumnjivo će imati dubokih posljedica i u različitim teorijskim pristupima. Žena, kao klijent socijalnog rada u kontekstu tih ženskih pokreta, sasvim sigurno mijenja svoj položaj.

Sa teorijskog motrišta ženski pokreti ne spadaju u klasične, konvencionalne kategorije ili strukture političkih organizacija, klasnih interesa ili javnih akcija. Oni na taj način rekonceptualiziraju socijalni prostor, na što teorija socijalnog rada mora odgovoriti na adekvatan način. Ženski pokreti upravo teže izbjegavanju hijerarhičnosti i specifikacije uloga, iako se ponekad može primijetiti njihovo miješanje s etabliranim strukturama. Oni relativiziraju mnoge dogme, a istovremeno su inspirirani visokim principima. I na kraju, ali nam se čini i vrlo važnim, oni, u samom početku svog razvitka usmjereni ka osiguravanju ekonomskih i političkih prava od strane države i drugih institucija sustava, svoje djelatnosti sad usmjeravaju od države (Lorenz, 1994.).

Ženske pokrete nismo slučajno ostavili za kraj ovog našeg prikaza. Oni, naime, "pokrivaju" gotovo sve dimenzije "novog" koje smo naveli ranije. Oni su nova paradigma kako djelovanja u lokalnoj zajednici tako djelovanja na razvitak institucija civilnog društva; one su snažan zamašnjak u sektoru dragovoljnog socijalnog rada. Oni su teorijski iznimno inspirativni, jer otvaraju nove dimenzije u razvitku socijalnog rada u mnogim njegovim područjima. I još nešto važno na samom kraju ovog našeg prikaza. Socijalni rad je u mnogočemu ženska profesija. Možda je takvom postao i zbog potencijala ženskih pokreta koji su očito započeli i prije no što su se institucionalizirali.

LITERATURA

1. Giddens, A. (1991) **The Consequences of Modernity**. Cambridge: Polity Press.
2. Hassard, J. (1993) **Sociology and Organization Theory**. Cambridge: Cambridge University Press.
3. Knežević, M. (1996) "Socijalno" i socijalni rad. **Revija za socijalnu politiku**, 3, 1, str. 17-25.
4. Knežević, M. (1997) Changing the Stereotypes of "Counsellors". **Collegium Antropologicum**, Vol 21, 1, str. 24-251.
5. Knežević, M. (1997a) Psihologizacija socijalnog rada. **Revija za socijalnu politiku**, 4, 1, str. 9-19.
6. Lorenz, W. (1994) **Social Work in a Changing Europe**. London: Routledge.
7. Meyer, C.H., Mattaini, M.A., eds. (1995) **The Foundations of Social Work Practice**. Washington: NASW Press.
8. Payne, M. (1991) **Modern Social Work Theory, A Critical Introduction**. London: Macmillan.
9. Ritzer, G. (1993) **The McDonaldization of Society**, Newbury Park: Pine Forge.

*Summary***CONTEMPLATION ON CONTEMPORARY SOCIAL WORK THEORY***Mladen Knežević*

There is no general social work theory, either here or in the world. Some valid trying are just the beginning of the long journey of creating social work theory and science. However, there is, from many sides, an expressed need that theoreticians and practitioners "take up the job" and constitute some general social work theory. The author of this paper thinks that significant part of this requests is actually a result of the anxiety together with the position of social work in the "club" of contemporary professions and scientific disciplines. One of the obstacles he sees in a high connection of requests put in front of social work in current social trends, and the possibility that within those requests work on some consistent theory. Against it is the situation in countries which asks for a great amount of machines in work, due to the high level of requests for efficiency, control, low costs and technology.